négyszemközt

VINKÓ JÓZSEF

A drámaíró „létezéstechnikája"

Beszélgetés Csurka Istvánnal

Csurka István nem szeret nyilatkozni. A Magyar Nemzetben tárcát is írt *A nyilatkozás lélektana* címmel, kifejtette, hogy a nyilatkozattétel belőle émelygést vált ki, mert jóllehet még fel sem tették a kérdést, de ő már rég tudja, mit kell válaszolnia. A nyilatkozat summája valahogy mindig adott. Így aztán mindketten csak bólogatnak, kínlódnak, hápognak, s a kérdés már nem is úgy vetődik fel, hogy: *„mi a véleménye"*, hanem úgy: *„ugyebár természetesen ugyanaz a véleménye"*.

Most itt ül velem szemben, ujjai között spárgát morzsolgat.

– Manapság sokan a víg játék funkciómódosulásáról beszélnek. Arról, hogy mivel magára vállalta a közügyek tárgyalását, a vígjáték hagyományos társadalmi alapja megváltozott Magyarországon. Mi erről a véleménye?

– Valamelyik nap a rádiókabaré egyik vezetője félig szomorúan, félig dicsekedve mondta, hogy bizonyos értekezleteken a főszerkesztők sokszor felháborodva vagy legalábbis némi malíciával emlegetik, hogy a rádiókabaré szóba hozhat olyan „kényes kérdéseket" is, amit a lapokban nem ildomos szellőztetni. A víg-játék társadalmi helyzete hasonló, csak még szélsőségesebb. Régen az udvarban, ha a tanácsosok nem mertek valamit az uralkodó szemébe mondani, megtette helyettük az udvari bolond. Jogában állt. A haja szála sem görbült meg. Valahogy így áll a helyzet a vígjátékíróval is. Nem mintha nagy szigorúság volna. Csak a komoly műveket megterhelik mindenféle fogalmakkal (sors, történelem, felelősség stb.), én meg intézhetem úgy, hogy kettőthármat kacag a nép, aztán észrevétlen begyújtom a motort, s most már olyanon nevet, amin addig esze ágában sem volt.

- Ez volna az oka, hogy a vígjáték napjainkban az érdeklődés középpontjába került?

– Így lehetett. Komoly elmék csaptak fel udvari bohócnak. Akiben nagyon felgyülemlett a mondanivaló és az indulat, az fejébe vágta a csörgősipkát. Es az már szinte közhely, hogy a magyar irodalom azért volt mindig annyira közéleti, politikus, mert az írók magukra vállaltak „nem-irodalmi" funkciókat is. S mihelyt bölcseknek kellett „bohóccá válni", rögtön előbbre lépett a vígjáték is. Persze, sokan még ma is gyanakodva méricskélik, de az értőbb elmék s a közvélemény lassan rájön, hogy ez nem ugyanaz, mint ami a harmincas években volt, s nem azonos a polgári alapra „átmázolt", úgy-nevezett mai vígjátékkal sem. Nemcsak szórakoztat, de orrba is vág. Ez lehet az oka annak, hogy funkciómódosulásról beszélünk.

– Páskándi Géza írta egy helyütt, hogy annál nehezebb egy társadalomban szatírát írni, minél kevésbé tisztázott a közveszélyesség kérdése. Egyetért-e ezzel?

- Csak részben értek egyet. Én akkor is érzek némi kielégülést, ha a közönséget rávezetem egy-két olyan jelenségre, amit én közveszélyesnek érzek. Valószínűleg a fogalmakat újra meg kell majd magyarázni, s ez nagyon felelős feladat minden író-gondolkodó ember - nem-csak a vígjátékíró - számára. Amit egyéb-ként az egész közösség közveszélyesnek ítél, az már nem szatíratéma. Éppen azt kell megvilágítani, hogy mi *az* új köz-veszély. Azt kell nevetségessé tennie. Addig nem lehet közmegegyezés a jelenségekben. Csak utána. A kabaréra jellemző, hogy együtt jár a közvéleménnyel - a vígjáték előtte jár. Egyébként én még nem írtam igazi szatírát, csak komédiát, szatirikus játékot talán.

- Az igazi társadalmi vígjáték a maga korában sosem keltett osztatlan elismerést. Hogy lehet, hogy az Ön művei mégis állandó közönségsikert aratnak?

– Vígjátékaim, hála istennek, nem keltenek osztatlan elismerést. Borzasztó is volna! Akkor már nem is lenne vígjáték! Az igaz, estéről estére sikerük van, de kell hogy legyenek olyanok, akiket estéről estére felháborít, akik találva érzik magukat, akik fanyalognak. Arról nem is beszélve, hogy a kritikusok véleménye is megoszlik. S ez így van rendjén, különben megenné a fene az egészet.

- Hány darabja van könyvbe zárva? -

Egy.

– És asztalfiókba ?

- Egy.

– Darabjai körül általában több a politikai vita, mint a szakmai. Mégis, meglepő módon, nem egy kritika a következetlenséget kéri számon, azt, hogy a szatírai kegyetlenség helyett már csak gúnyolódik a hatalomból kiszorultakon, s hogy nemegyszer „élc" helyettesíti a társadalomkritikát.

- Ez az egész *a Döglött aknák* kapcsán került elő. Nem mondom, hogy nem dörültem ezeken a megállapításokon. A regényt, a *Moór és Paált* 1961-ben írtam, aztán öt évig nem találtam rá kiadót. A színdarabot újabb öt év múlva írtam, ez már simán színre került, mégis jókorát robbant. „Döglött aknákat rugdostam? A premieren először őrületes hőkölés, aztán kirobbanó siker. S akkor jöttek a kritikák. Hogy a „hatalomból kiszorult" kisemberen élcelődök stb. Egyszer majd írok egy színdarabot a hatalomból kiszorult kritikusokról. Arra vajon mi lesz a reakció ?

– A hetvenes évek drámája alapvetően etikus. Vígjátékai szintén morális kérdéseket feszegetnek. Az igazi cselekvésre azonban sem a szájhősnek, sem társainak nincs erejük; inkább levonják azt a következtetést: nem érdemes. Nem vezet ez cinizmusra?

– Éppen fordítva! A vígjátékíró látja a határokat, a falakat, döngeti és ostromolja őket, ezért nem cinikus. A tévedése ott van, hogy látja, amint a vígjáték-író nekimegy a falnak, és mégis életben marad. Svindlit gyanít. Ma senkinek nem kell, hogy tisztább legyen a feje, mint a vígjátékírónak. Ha nem tudja, hogy a fal, amibe bele akarja verni a fejét, milyen vastag, s hogy mennyivel keményebb a feje, mint a fal, akkor nem ér semmit az egész. Az a cinikus, aki egyáltalán nem foglalkozik a dolgokkal, csak leül, legyint éS malmozik a hasán. Az alkotás sosem lehet cinikus.

- De a Szájhős, Az idő vasfoga, *a* Ki lesz a bálanya? *hősei egy reménytelen, még csak nem is szép kitörési kísérlet után mindig visszaesnek, s akkor is puhára. S éppen hogy legyintenek a darab végén.*

– Legyintenek, kétségtelen. *A Szájhős* Dékányja azonban egy csontvázzal beszélget egy felvonáson keresztül, eredetileg ez is volt a címe: *Csontváz. A Bál-anya* főhőse elmegy a fürdőbe felvágni az ereit, *Az idő vasfogának* Kenéze pedig egy „életfogytiglant" vesz tudomásul ezzel a legyintéssel. Sokféle legyintés van itt minálunk.

- Csakhogy az egyik hősét kifelejtette .. .

– Melyiket?

– Tyukodi Lukácsot, a Szék, ágy, szauna *vezérigazgatóját.*

Csurka legyint.

– A bírálók azt írták, ez a vígjátéka belenyugvás a bulvárba. Mélypont.

- Rossz darab. A drámakötetembe sem válogattam be. Nem érdemes beszélni róla.

– Termékenységét fanyalgás kíséri az utóbbi időben, egyfajta sajnálkozás. Mintha csak társadalmi megrendelésre írna. Nem fur-

csa, hogy minden pályázatot megnyer, amin *részt vesz ?*

- Vasárnaponként tíz „pályázaton" veszek részt, s van úgy, hogy mind a tizet elveszítem. Sokszor egyetlen veszteségem egy „fél ház"-at kitesz. Hát nálam ez a társadalmi megrendelés. Hétköznap ezt igyekszem pótolni. Hogy ezt *a* műveletemet fanyalgás kíséri? Természetes. Néha én is fanyalgok. Egyszóval ez egy mellékes kérdés, ezért is ütöttem cl tréfával.

– *Elfogadja-e életműve kettéosztását egy maradandó és egy kommersz részre?*

– Boldogan. Hiszen ebben az is benne foglaltatik, hogy van maradandó része. Tudom, hogy ennél többet vár. Az ember néha valóban elcsúszik a könnyebb megoldás felé. Elismerem, hogy a műveim minősége között erősen meghúzható a határ. De sajnos nem mondhatom, hogy a szívemnek kedves művek mindig a felső oldalra esnek. Ha színész lennék, bizonyára olyanfajta komédiás, aki a komoly alakítások mellett nem megy a szomszédba egy kis ripacskodásért. Jó dolog a jó ripi.

Színdarabjait olvasva mindig úgy éreztem, hogy ha van közük a magyar *vígjáték hagyományaihoz, akkor Molnár Ferenchez és Csiky Gergelyhez lehet közűk.*

Molnár Ferenc mindig is lenyűgözött. Főleg zseniális színhadi technikai tudása. Fiatal koromban, amikor apámmal színházról, drámaírásról beszélgettünk, felébredt bennem az ambíció, hogy én is megtanuljam. Csikytől mit lehetett tanulni ? Elsősorban azt, hogy lehet ennek a magyar világnak a szereplőit felléptetni a színpadra.

- *A Molnár Ferenc-i szerkezetbe aztán később* Csiky-*féle hősöket képzelt?*

- Igen. Ilyesmivel is foglalkoztam. De többel is. Csiky annyival előzte meg a korát, hogy azok az alakok, akiket felléptetett a színpadán, csak Mikszáth Kálmán és Móricz Zsigmond regényeiben kaptak később mélyebb megformálást.

- És *Csehov ?*

- Nélküle nem mertem volna így drámát írni. *A Ki lesz a* bálanya ? Csehov nélkül nem születhetett volna meg. De vonatkozik ez a többiekre is. Ránk éppúgy, mint mondjuk az amerikai drámára. Csehovnak az a találmánya, hogy a cselekmény lényege a lélekben játszódik, s egy belső konfliktus hordozza a drámát - példátlanul merész volt, s talán még a prózának is fejtörést okozott. Énnekem mindig is ez volt a törekvésem. Ezzel a módszerrel rettentően át lehet világítani az embert, bele lehet hatolni, ám ugyanakkor (talán az ifjúkori Molnár Ferenc-hatásra) azt is szerettem volna, hogy élő, színpadszerű, szórakoztató is legyen. Innen az „ötvözet". S persze különféle darabjaimban különbözőképpen sikerül. Van úgy, hogy az utóbbi rész nagyobb (mint a *Döglött aknákban, a Nagytakarítás*-ban például); ilyenkor nevezik kommersznek, van úgy, hogy az előbbi (mint *a Ki lesz a bálanyá?-ban, a* Deficitben); ilyenkor „maradandó". A különbséget én is látom, de aki már eleve erre adta a fejét, annak már az is eredmény, ha épít valamit, s nem dől rögtön a fejére. Ez a szintézis, amiről beszéltem, talán eddig *az Eredeti helyszínben* sikerült leginkább.

- *Ha ennyire nyíltan pro-színházi elveket vall, akkor az abszurd drámát* és *színházat nyilván nem szereti?*

– Nem nagyon tudom, hogy szeretem-e vagy sem. Nálunk nincs. Se szín-darab, se színész. Illetve van valami sajátos, hazai abszurd, ami a létünk abszurditásának a lefordítása, de pont az az abszurd benne, hogy mi magunk nem érezzük abszurdnak.

– *Soha nem akart* abszurdot *írni?*

– Soha! Az alkatomtól idegen. Én csak két lábon álló dolgokat tudok írni. Az én darabjaim abszolút a realitásból élnek. Persze, a *Döglött aknákat* és Az *idő vasfogát,* ha megkérdeznének, abszurdnak tartanám. De nem nagyon tiltakoznék, ha meg akarnák cáfolni. Én nem érzem magamat lekésettnek, amiért nem írok abszurdot. Óriási tisztelettel, elképedve olvasom Beckettet, nem is abszurd mi-volta miatt, hanem Molnár Ferenc-i szín-padismerete miatt. S egynémely gondolata miatt, bár azok többnyire vegyes érzelmeket váltanak ki belőlem. De nagyon tud írni. Az, hogy abszurd, nem is érdekel. Ez egy rövid út. Nem biztos, hogy a drámaírás egyetlen útja. Persze azt sem állítom, hogy amit én csinálok, az az üdvözítő. De csak azért, mert a sznobok most az abszurdot szeretik, én nem változtatok.

„Íróasztalom" - mint mondta egy másik interjúban is - „itt *áll Közép-Európában". Lova», a* Nagytakarítás *hősét is nyomasztja az a tudat, hogy közép-európai. M i t jelent ez a jelző?*

-- Ezt a kérdést nem lehet irodalmi vagy esztétikai szempontból megvilágítani. Ez annál tragikusabb. S félek, a jövőben még tragikusabb realitás lesz.

– *Vagy tragikomikusabb* talán? *Hiszen, mint mondta, a közép-európai hős jellemző tulajdonsága, hogy ha éles konfliktusba kerül, akkor ezt igyekszik megkerülni, ironikus nevetéssel, viccel feloldani.*

– Az igazság az, hogy a közép-európai ember állandóan éles konfliktusban él. De megoldani nem tudja, hát vigyorog. Es sokszor úgy látszik, ember-maradásának ez az egyetlen tanúságjele. Túllépni nem tud, emberi önérzete kényszeríti rá, hogy nevessen.

- *Pontosan tíz évvel ezelőtt, egy kisebb-nagyobb vihart kavart interjúban azt nyilatkozta, hogy „vérző orral" nem tud vigyorogni. Vérzik-e még az* orra?

– Sok mindentől vérezhet az ember orra. Az egyik novellámban, a Rádiótól *vagyunk* című̈ben, ahová saját kisded alakomat is belecsempésztem ...

Mint annyi másba.

... mint annyi másba. Szóval a novellában azért vérzik a hős orra, mert töméntelen mennyiségű meleg sört ivott. De vérezhet az ember orra attól is, hogy orrba vágják. S vérezhet attól is, hogy hajlamos a gutaütésre, s mert vénül az érrendszere. Nem emlékszem már sajnos erre a régi mondásomra, azért próbálom tisztázni magamban, hányféle orrvérzés lehet. Gyakran a lovaknak is vérzik az orruk. A megerőltetéstől. Mindenesetre, ha akkor azt mondtam, most ezt mondom: változnak az idők, más ember vagyok már. Már tudok vigyorogni .. .

Darabjai a lázadás torz formáiról, az *értelmiség önfel(el)adásának problémáiról, a talaját vesztett ember dühödt önpusztításáról szólnak. Egyre következetesebben. A* Száj-hős *újságírója, Dékány Lajos* fellázad *ha-zug környezete ellen, de a döntő pillanatban gyávának bizonyul, megalkuszik. Kenéz Pál, a pesti markecoló, Az* idő vasfogának, *hőse még csak veszélybe* sem *kerül, hiszen környezetének, a társadalomnak* szüksége van *az ő-általa képviselt hazugságra.* A Ki lesz a bálanya? *hősei már nem is egzisztenciájukat, személyiségüket teszik fel a pókerpartiban, míg a* Deficit *két házaspárja már tulajdon életével (életformájával) játszik, irgalmatlan következetességgel.* Fölmerül *a kérdés, következhet-e* feloldás? *Ha valaki eljut a személyiség* teljes *tagadásához, folytathatja-e a* vígjátékírást?

– Ez egy tetszetős, emelkedő sor. De már a kronológiánál eleve megbukik, hiszen *a Ki lesz a bálanyá?-t* előbb írtam, mint *a Szájhőst* vagy *Az idő vasfogát.* Azonkívül én ezt így nem is fogadom el, mert a *Versenynap* és *az Eredeti helyszín* nemcsak folytatja, de ki is bővíti a sort. Ez, amit elmondott, tézisnek nyilván

megállná a helyét, de az alkotó lelkében másképpen van. Újabb darabokkal feleselek a régiekre. Ha elfogadom a tételt, hogy én a lázadásnak egyre egyetemesebb formáit írom meg, egészen a *Deficit* totális lázadásáig, ha elfogadom, akkor azt is mondhatom, hogy én ezt a magam módján, a közép-európai író módján folytattam, s megírtam sikeres darabjaimat, sikerbe fullasztva ezt a lázadást. Lehet, hogy ez a végpont. Lehet. Nem tudom. Bár azt hiszem, tudnám folytatni. Csak bírjuk tüdővel.

- *Hősei az életmódjukat idejétmúltnak, elviselhetetlennek, képmutatónak és kisszerűnek érzik. Cselekvésre, emberi tettre képtelenek, a jót feleslegesnek érzik, pótcselekvésképp a rosszhoz folyamodnak, akár az Oszlopos* Simeon *hőse; a személyiség tudatos önpusztításához. Bevallom, nem teljesen értem e hősöket. Nem lehet, hogy túlságosan is a magánélet szintjén élik át a kort, a történelmet?*

- Sajnálom, hogy nem érti őket, de nem is csodálkozom rajta. A világ ma olyan gyorsan változik, hogy az egymást követő nemzedékek sokszor már süketek és vakok egymás gondjaira. Nem értik, hogy mi a történelem egymás „magánéleti szintjé"-ben.

– *Műveiben sok a visszatérő hős. Moór és Paál a regényből került a* Döglött aknákba, *de van egy Moór Jenő, mint egy távoli rokon a Szájhősben* is. *Novellahős volt a* Verseny-nap *majd' minden szereplője, s elbeszélésből lépett át a* Nagytakarításba *a defenzív vezetés és életelv apostola, Lovas László is. Egy témáról szeret több bőrt is lenyúzni?*

- Ez inkább technikai kérdés. Jó darabot csak jó alapvázlatból lehet írni. Sokszor eleve úgy írok meg egy-egy novellát, hogy érzem, ebből idővel darab, hangjáték lesz még. Molière és Shakespeare is vázlatokból írta a darabjait, én meg kifejezetten szeretek lopni magamtól; s azt hiszem, ez még mindig a jobbik eset. Kialakul a módszere az embernek, s lassan úgy belejön, mint kiskutya az ugatásba.

– *Balzac az* Emberi színjátékban *vagy Zola a* Rougon-Macquart-ciklusban *a visszatérő regényalakoknak komoly funkciót szánt. Van az ismétlődő nevekben hasonló törekvés?*

– Olyasfajta, mint az említetteknél, nincs. Ez ugyanaz a probléma, mint a fönti. S hozzá talán még annyi: nehéz jó nevet adni a hősöknek. Ha egyszer már megvan, az ember nehezen változtatja meg.

– *Legújabb darabját, a József Attila Színházban bemutatott szatirikus játékot, a* Nagytakarítást *a kritika majdnem egyöntetűen bulvárvígjátéknak minősítette. Mi erről a véleménye ?*

- Egy jubileumi pályázatra írtam, a színháznak megtetszett; az erényeivel éppúgy tisztában voltunk, mint a hibáival. Még talán azt is elismerem, hogy a gyengéi „szembeszökőek". De nem ártana, ha a kritika, amely ezt kommersznek minősíti, meggondolná egyszer, hogy a bulvárnak és a kommersznek ismertetőjele-e az igazmondás? Mert lehet, hogy a *Nagytakarítás* mélynek nem mély (valószínűleg nem fenemód mély), de igaznak igaz. S ezt érzi a közönség, ezért tapsol estéről estére. Hogy meddig írok így, nem tudom. Ha majd megint felgyülemlik bennem a keserűség, s közben a műveimen felszabadultan kacagnak, akkor majd megint másképpen írok. Nem tudom. Nehéz így ez.

Darabjai elég komoran végződnek. A z Eredeti helyszín *rendezőasszisztense nagyobb karrierista lesz még az elődjénél is, a* Nagytakarítás *tanárnője a leleplezett szerelmi légyott színhelyén enged férje kívánságának, a* Deficit *reménytelen hőse, X a teljes összeomlás pillanatában megmaradt életerejével azt kéri barátja feleségétől, W-től: „Plántálj belém szép csehovi álmokat, hogy a jövő szebb legyen, humánusabb, fényesebb." Úgy lehet, Csurka Istvántól, a drámaírótól kéri ezt ?*

- Lehet. Lehet, hogy van ilyen társadalmi elvárás is. De olvassa csak el, hogy mit válaszol W : „Nem tudok ilyen álmokat beléd szuggerálni. Ebben a korban meglátni, ami szép, ami jó, nem ez az egyetlen lehetőségünk ?" És most sem mondhatok mást. A happy end nem az én műfajom. Nem ígérhetek semmit.

FÖLDES ANNA

Fejes a Vígszínházban

Beszélgetés Marton Lászlóval

Ki a felelős - a tettesen kívül - az elkövetett szörnyűségért? Milyen művészi ítélet fogalmazódik meg Fejes Endre művé-ben, és milyen állásfoglalást vár a nézőtől az alkotó?

Harmadszor lángol fel a vita Fejes Endre *Jó estét nyár, jó estét szerelem* című műve körül. A legelső polémia, 1968-69 fordulóján, a megtörtént bűnügy alapján írott kisregény megjelenését követte. A másodikat a Szőnyi G. Sándor rendezésében bemutatott, kirobbanó sikerű tévéfilm szította. A résztvevők akkor már nemcsak Fejes írását, nemcsak a tévéfilmet, de a benne feltáruló világot és morált is vitatták, a gyilkossá torzult főhős magatartásának művészi minősítését és a műben megnyilatkozó írói ítéletet. Legélesebben Hámos György fogalmazott - „Egy védőbeszéd védelmében" -, aki beletörődött abba, hogy a gyilkos szánalmat csikart ki önmaga számára, de vonakodott attól, hogy egyes nézőkhöz és kritikusokhoz hasonlóan, tiszteletet érezzen a Sötétruhás fiú iránt.

A közönség és a mű harmadik találkozására a Vígszínházban került sor. A Presser Gábor zenéjével, Marton László rendezésében bemutatott adaptáció újra felszította a vita hamvadó parazsát. A közönség a premier óta ostrom alatt tartja a pénztárat, egész hó-napra előre nem lehet jegyet szerezni. Ugyanakkor beszéltem csalódott színház-szerető nézőkkel, akik közül az egyik ott is hagyta szünetben az előadást. A kritika nemcsak a minősítésben, de már a darab közelebbi műfaji megjelölésében sem tudott egyetérteni. A leglelkesebb méltató jelen idejű „sorstragédiának" érzi a forgatókönyvet, ami másban az „ügyesen összeszerkesztett életképek" képzetét kelti. A nézeteknek ez a divergenciája, a párhuzamosan megjelent kritikák soha nem lefolytatott polémiája adta az ötletet, hogy megkérdezzem Marton Lászlót: egy hónappal a bemutató után mit szól mindehhez?

- Több okból nem kezdeményeznék vitát a kritikával. Először is, mert én a magam részéről nem tapasztaltam semmi féle felém sugárzó rosszindulatot, semmi